

NOVEMBER

DNB Magazine nr. 5, 2008

DNB MAGAZINE

Nout Wellink

over de kredietcrisis

Wonen in 2030

Essay

Abram de Swaan

In dit nummer...

Vragen over de euro, pensioenen,
banken en verzekeraars?
Bel of mail de informatiedesk:
t 0800 - 020 1068 (gratis)
e info@dnb.nl
Neem eens een kijkje op www.dnb.nl

ARTIKELN

12 / Essay Abram de Swaan over het marktisme

16 / Indexatielabel: pensioenscore in beeld

28 / Prinses en rapper openen tentoonstelling Geld en je leven!

RUBRIEKEN

- 04 / Banktueel
- 06 / De mensen van het Frederiksplein: Inez van der Linden
- 11 / De wereld in cijfers: Een derde Nederlandse hypotheek 'verpakt'
- 15 / Va Banque: Woningnood
- 19 / Pakhuis nr.4
- 27 / Podium: Beschadigde bankbiljetten
- 30 / Profiel: Slovenië
- 32 / Kunstpodium: Reinier Gerritsen
- 34 / Seminars: Andrew Rose
- 36 / In beeld

7 / Wellink over de kredietcrisis

Het meest kwetsbaar zijn de zwakkeren op de arbeidsmarkt, aldus bankpresident Wellink. 'Zij worden het hardst geraakt door deze crisis.'

20 / Dossier: de toekomst van de woningmarkt

In Nederland zullen de demografische aardplaten verschuiven. Er komen meer ouderen en meer kleinere huishoudens – wat betekent dat voor de woningbouw? Wonen in 2030: waar, met wie en waarom.

Hoogmoed en hebzucht

Tom Wolfe wordt wel de chroniqueur van de *American way of life* genoemd. Hij schreef in 1987, meer dan twintig jaar geleden, een boek met de veelzeggende titel 'Het Vreugdevuur der IJdelheden'. Hoofdpersoon is de New Yorkse obligatiehandelaar Sherman McCoy, werkzaam bij het fictieve Wall Street bastion Pierce & Pierce. McCoy en zijn collega's betitelen zichzelf consequent en zonder enige schroom als 'Meesters van het Universum'. Zij zijn letterlijk deel van de verpulverende macht van Pierce & Pierce. Voor hen zijn er hoegenaamd geen grenzen, ze vinden zichzelf vermetel, ze zijn roekeloos, overmoedig en onverbloemd hongerig naar geld. Het grote geld, wel te verstaan. McCoy en zijn collega's verdienen 120.000 dollar, wat een belachelijk laag bedrag wordt genoemd. Het echte inkomen komt van de bonussen. Waarvan moet je anders het appartement op Park Avenue, het buitenhuis in Southampton en de nanny betalen?

Bret Easton Ellis koos voor zijn roman 'American Psycho' uit 1991 de Wall Streetbelegger Patrick Bateman als hoofdpersoon. Bateman probeert de leegte in zijn bestaan te verdrijven met het begaan van de meest weezinwekkende misdaden en met het uitgeven van onwaarschijnlijke hoeveelheden geld. Zijn leven was in alle opzichten mateloos. Zijn gedachte: wie maakt mij wat?

Hoogmoed, hebzucht en mateloosheid in de financiële wereld. Al lang voordat de begrippen rommelhypotheken, graaicultuur en kredietcrisis de krantenkoppen zouden domineren, werden ze beschreven in de genoemde en in vele andere romans. Met zowel McCoy als Bateman loopt het slecht uiteindelijk af. Geen verrassing: we wisten toch al dat hoogmoed uiteindelijk voor de val komt. De oude Grieken beitelde 2500 jaar geleden niet voor niets 'Met Mate' op de gevel van hun belangrijkste tempel.

De redactie

Wat je echt wilt weten

Appeltje voor de dorst op 50plusbeurs

Het liep storm bij de stand van de Nederlandsche Bank op de 50plusbeurs. Tienduizenden bezoekers van de beurs, die werd gehouden van 17 tot en met

21 september, kwamen langs. De stand stond dit jaar in het teken van het 'appeltje voor de dorst', ofwel het depositogarantiestelsel. Gezien de recente gebeurtenissen een zeer actueel thema. Bezoekers konden ook meedoen aan een prijsvraag: het gewicht van bankpresident Nout Wellink raden en schatten hoeveel dat in goud waard is. Ruim achtduizend mensen waagden een gokje. De prijswinnaars zijn inmiddels op de hoogte gebracht.

Selfassessment voor verzekeraars

Een groot aantal kleine en middelgrote verzekeraars in Nederland heeft voor 15 oktober een 'self assessment integriteit' uitgevoerd. Aan de hand van een vragenlijst brachten de verzekeraars op verzoek van DNB in beeld hoe zij met integriteitsvraagstukken omgaan. De vragen zijn opgesteld in samenwerking met de sector zelf en geven niet alleen aan of een onderneming voldoet aan de eisen uit de Wet op het financieel toezicht (Wft); het self-assessment moet verzekeraars vooral ook aan het denken zetten over maatregelen om integriteitsrisico's te beheersen.

Voor het goed kunnen functioneren van een financiële onderneming is vertrouwen van onder meer het publiek een randvoorwaarde. Integriteit vormt een van de pijlers van dat vertrouwen. Aandacht voor integriteit is daarom een wezenlijk onderdeel van het toezicht door DNB. De uitkomsten van de selfassessment geven de financiële toezichthouders een beeld van de maatregelen die instellingen hebben getroffen om integriteitsrisico's te beheersen. Naar verwachting zal het selfassessment een waardevol instrument zijn voor het uitvoeren van efficiënt en effectief integriteitstoezicht.

Opening Duisenberg School of Finance

De Duisenberg School of Finance is 15 september officieel geopend. Voor het evenement in de Beurs van Berlage waren tal van prominente sprekers uitgenodigd. Bankpresident Nout Wellink liet weten dat het instituut terecht de naam draagt van Wim Duisenberg: 'Duisenberg was zijn tijd vooruit met zijn wens om het hoogste niveau van financiële theorie te combineren met de praktijk.'

Minister van Economische Zaken Maria van der Hoeven overhandigde aan de voorzitter van de school, Joseph Streppel, een cheque van 2,5 miljoen euro: 'Omdat ik ervan overtuigd ben dat "Duisenberg"

excellente financiële specialisten, producten en diensten zal voortbrengen.'

De Duisenberg School of Finance richt zich op het creëren van een academisch topklimaat voor onderzoek en onderwijs op het gebied van financiële markten. Als een van de oprichters is DNB nauw betrokken bij het opstellen van het onderwijsprogramma. De colleges worden gegeven in samenwerking met de UvA, VU, EUR en het Tinbergen Instituut. De eerste lichting bestaat uit 38 studenten, afkomstig uit vijftien verschillende landen, van Nederland tot Tsjechië, China en India.

Maastricht eert Mr. Euro

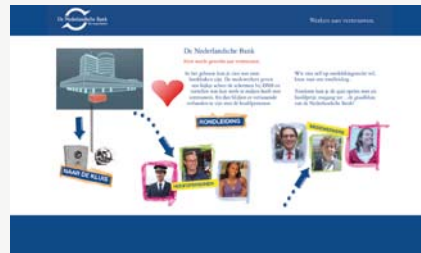
Maastricht heeft onlangs besloten een nieuw plantsoen te vernoemen naar Wim Duisenberg. Het Wim Duisenbergplantsoen ligt tussen de

John F. Kennedybrug en de Renier Nafzgerstraat in Heugemerveld. Hier wordt een kantorencomplex gebouwd. In 1992 werd in Maastricht besloten tot de definitieve invoering van de euro. Duisenberg heeft zich als eerste president van de ECB sterk gemaakt voor een succesvolle introductie van de euro. Op 1 januari 2002 werd 'zijn' euro het betaalmiddel van driehonderd miljoen Europeanen.

Virtuele goudkluis op website DNB

Bezoekers van de website van de Nederlandsche Bank kunnen sinds kort op een bijzondere manier kennis maken met de organisatie. DNB Virtueel heet de button op de homepage van de site. Wie daarop klikt, brengt een virtueel bezoek

aan DNB onder de noemer 'Werken aan vertrouwen'. De bezoeker van de virtuele presentatie kan kiezen voor een rondleiding; een tien minuten durend filmpje over de kerntaken van DNB. Wie dit wil, kan ook de diepte in. Klik bijvoorbeeld op een van de 'hoofdpersonen', een van de 'medewerkers' of een van de 'taken' van DNB. Ervan overtuigd dat u voldoende weet over DNB? Doe dan mee aan de quiz. De beloning voor voldoende goede antwoorden is een (wederom virtueel) bezoek aan de goudkluis, waar de staven u tegemoet glanzen.

Cartoon

Ivoren toren

Medewerkers in de schijnwerpers.

Deze keer: Inez van der Linden, onderzoeker bij het Expertisecentrum Integriteit. Zij is nauw betrokken bij het DNB-symposium over integriteit dat op 30 oktober plaats vindt.

door Ellen Tolsma

Wat is jouw bemoeienis met het symposium?

‘Ik ben betrokken bij de speech voor president Wellink. Het thema is integriteit in het toezicht op financiële instellingen. Hoe kijkt de Nederlandsche Bank aan tegen integriteit, wat verwachten wij van de financiële sector.’

Over hoe jullie bepalen wat goed gedrag is en wat niet?

‘Wij bepalen de norm niet. De integriteitsregels zijn officieel vastgelegd in de Wet op het financieel toezicht. Bovendien is het de maatschappij zelf die de kaders vaststelt van wat wenselijk en wat ongewenst gedrag is. De Nederlandsche Bank schrijft geen regels voor vanuit een ivoren toren. Wij doen dit vanuit een voortdurende dialoog met de samenleving.’

Het is vanuit die samenleving dat er opeens weer oog is voor integriteit?

‘De Nederlandsche Bank heeft hier altijd

al oog voor gehad. Vertrouwen in de integriteit van financiële instellingen is namelijk van belang voor het vertrouwen in de financiële sector. Ook vanuit de samenleving en vanuit de financiële sector zelf komt meer en meer de vraag: hoe gaan wij met bepaalde zaken om en hoe moreel verantwoord is dit? Alle vragen die hier uit voort zijn gekomen, daar willen wij samen met de sector graag naar kijken.’

Hoe doet de Bank dit?

‘Via dit symposium! Maar ook op allerlei andere manieren hebben we contact met instellingen en koepelorganisaties over concrete onderwerpen op het gebied van integriteit. Ik ben bijvoorbeeld ook betrokken geweest bij het ontwerpen van de ‘self assessment voor verzekeraars’.

Via dit assessment kunnen verzekeraars zichzelf toetsen ten aanzien van compliance en integriteit. Hiertoe hebben we intensief met de sector van gedachten gewisseld. De betrokken instellingen heb-

ben laten weten dat dit ontzettend heeft geholpen bij de bewustwording over morele kwesties.’

Jij houdt je fulltime met integriteit bezig?

‘Klopt. Ik werk bij het Expertisecentrum Toezicht. Alle zware en ingewikkelde integriteitsvraagstukken binnen het Toezicht, komen bij ons terecht. Ik heb zelf een achtergrond als registeraccountant en zit in een team van onder meer juristen en bedrijfskundigen. Wij pluizen ingewikkelde betrouwbaarheidsdossiers uit en brengen vervolgens een advies uit aan de toezichthouder. Daarnaast onderzoeken wij samen met de prudentiële toezichthouders welke maatregelen instellingen hebben voor een integere bedrijfsuitoefening.’

Klinkt leuk!

‘Het is ook heel leuk. Je kijkt voortdurend over de grenzen van je eigen vakgebied heen en houdt je bezig met zaken die de samenleving direct raken.’ •

Interview met Nout Wellink

Zwakkeren worden hardst getroffen

De kredietcrisis slaat over naar de economie. 'Ik gebruik het woord recessie niet zo graag', stelt DNB-president Nout Wellink. 'Maar er is geen aanleiding om te denken dat Nederland het beter zal doen dan omliggende landen in de komende periode.'

door Marijke Hoogendoorn

Het vertrouwen lijkt overal zoek: bij spaarders, bij beleggers. Puur emotie of zit er een ratio achter?

‘Het is een mengsel van emotie en ratio. Maar de emotie overheerst nu sterk. Mensen zijn onzeker over wat er gebeurt in de financiële sector, over de risico’s die genomen zijn. De onzekerheid wordt groter naarmate de crisis langer duurt. De kredietcrisis, die op 8 augustus vorig jaar begon, kent een grillig verloop van vallen, opkrabbelen en nog harder vallen. Steeds als het wat rustiger leek te worden en men dacht dat ‘het ergste voorbij was’, kwam er weer iets nieuws en elke keer bleek het nóg erger te zijn dan een paar maanden geleden. Dat ondermijnt het vertrouwen stukje bij beetje. Daarbij treden zelfversterkende processen op, gaat men dingen uitvergroten. Op de beurzen is op sommige momenten sprake van paniek. Maar je moet de beurzen een beetje loskoppelen van wat er gebeurt in de financiële sector. Door de onzekerheid bij beleggers lopen ook heel sterke banken zware klappen op, alhoewel er niet direct een aanleiding voor is. Beurzen schieten door. Naar boven. Maar net zo hard naar beneden.’

Icesave, koud zes maanden in Nederland, is ten onder gegaan. Had eerder ingrijpen van DNB dit drama kunnen voorkomen?

‘Het moeilijkste punt is altijd de vraag: “Wat kun je doen als toezichthouder?”. Als je gaat waarschuwen, veroorzaak je een bankrun bij Icesave en die zou naar alle waarschijnlijkheid niet beperkt zijn gebleven tot Icesave. Daarmee start een ongecontroleerd proces en daarmee is het einde zoek. Dus probeer je via gesprekken en het uitoefenen van druk een oplossing te vinden. Wij hebben onze collega’s van de IJslandse toezichthouder in augustus onze zorgen geuit. Die werden weggewuifd. We zaten nog midden in de dialoog over dat er iets moest gebeuren, toen IJsland failliet ging. Mede door de kredietcrisis is alles in een stroomversnelling gekomen.’

Zo’n rentestunter als Icesave pakt klanten af van onze banken, maar die moeten wel de tol – de uitkeringen uit het depositogarantiestelsel – betalen als het mis gaat. Kan DNB zulke bankkantoren weren uit Nederland?

‘Branches van banken uit de Europese Economische Ruimte (EER) kunnen we niet weigeren. Zij vestigen zich hier op het

paspoort van hun eigen toezichthouder. Voor bijkantoren van Turkse of Russische banken ligt dat overigens anders; die moeten hier een vergunning aanvragen. Zo’n IJslandse bank kan en mag hier bankieren en mag, als het eigen garantiestelsel tot een lager bedrag uitkeert, vragen om aanvullende deelname aan het Nederlandsche garantiestelsel. Zoals een Nederlandse bank dat ook kan doen in andere Europese landen. Zo zijn de regels. Spaargeld van elders halen, evenals investeren in andere landen, daar is niets mis mee. ING haalt bijvoorbeeld ook spaargeld weg uit Italië. De essentie is dat er goed toezicht moet zijn. Of er in IJsland goed toezicht was moet nu worden onderzocht.’

De regeringen van België en Duitsland hebben toegezegd spaartegoeden volledig te vergoeden. Nederland heeft de garantie verhoogd van 38.000 naar 100.000 euro. Is dat genoeg of loop je het risico dat mensen hun spaargeld over de grens parkeren?

‘We hebben inderdaad soms wat bewegingen van spaargeld in de grensgebieden gezien. Echter, spaartegoeden volledig garanderen gaat wel erg ver. Als je dat doet, dan gaat niemand nog nadenken over de vraag of het wel een behoorlijke bank is. Daarmee lok je onvoorzichtig gedrag uit – niet alleen bij de spaarders, maar ook bij de banken. Die banken kunnen dan van alles voorspiegelen aan hun klanten, want de tegoeden worden toch gedekt. Bij volledige garantie worden bovendien de bedragen die gedekt moeten worden, veel te groot. Ik vind 100.000 euro een behoorlijk bedrag.’

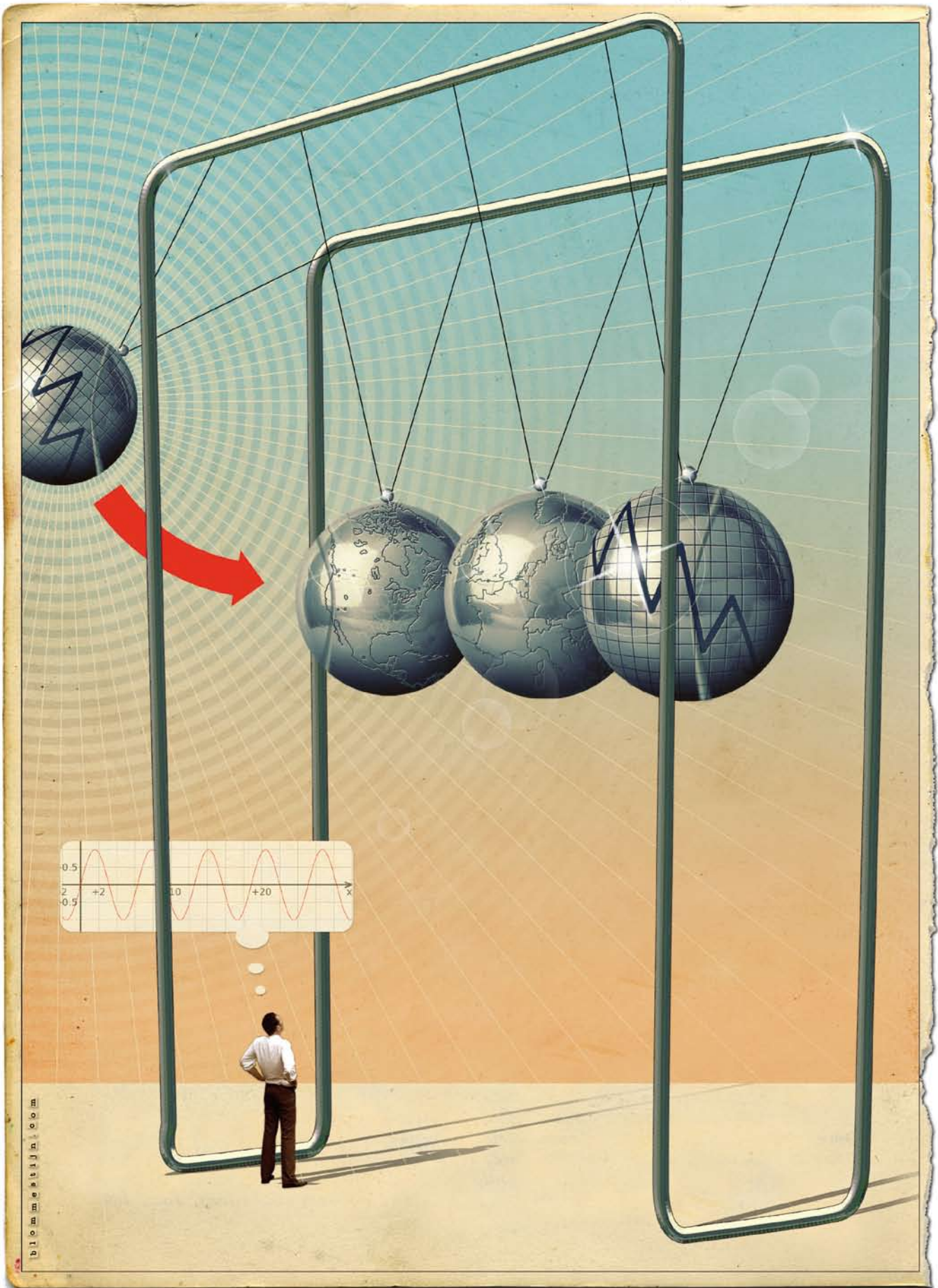
Het inflatiespook dook op in het voorjaar van 2008. Is dit spook neergesabeld door de kredietcrisis?

‘De inflatie is nog altijd hoog, maar zal zeker teruglopen. De prijzen van grondstoffen, de drijfkracht voor de inflatie dit voorjaar, zijn sterk teruggelopen. De economie gaat bovendien slechter draaien, dus de vraag naar goederen en diensten wordt minder.’

Dagelijks pompt de ECB miljarden in de geldmarkt om te voorkomen dat banken in zware betalingsproblemen komen. Wakkert de centrale bank daarmee de inflatie niet aan?

‘Het monetaire beleid van de ECB wordt niet in de war gebracht door het geld dat tijdelijk in de markt wordt gepompt. Wat de ECB erin pompt, haalt die er ook weer uit.’

Een heel arsenaal aan middelen is ingezet om de crisis te bezweren: kapitaalinjecties voor banken in nood, staatsgaranties voor bankleningen, renteverlaging. Het gaat om ongekend grote bedragen om banken te redden. Dat gaat de belastingbetaler aardig wat kosten. En onze staatschuld rijst straks de pan uit. Deelt u die zorg?

‘Nee, die zorg deel ik niet. Ik denk dat de Staat, en daarmee de belastingbetaler, een goede deal heeft gemaakt. De afspraak is dat de overheid minstens 8½ procent krijgt als ING dividend uitkeert. En als ING leningen wil aflossen, moet ze opslag betalen. De Staat maakt dus een heel hoog rendement. Maar eigenlijk vind ik het uiteindelijke rendement voor de Staat niet zo interessant. Belangrijker is het doel. Met de inzet van deze ingrijpende middelen willen we bereiken dat de financiële sector zich kan blijven weren in deze ongekend onzekere periode. Uiteindelijk is de belastingbetaler gediend bij een economie die goed blijft draaien. De staatsschuld stijgt inderdaad, maar daar staat tegenover dat de staat nieuwe bezittingen krijgt.’

De huidige crisis zal het bankwezen veranderen. Hogere kapitaaleisen en minder risico's liggen voor de hand. Moeten die hoge bonussen voor topbankiers ook niet onmiddellijk afgeschaft worden?

‘Ja, hogere kapitaaleisen en minder risico's liggen in het verschiet. Sommige honoreringen zijn inderdaad onbehoorlijk hoog. Maar het gaat niet alleen om hoge bonussen voor de topleiding, maar om het hele beloningssysteem binnen banken. Dus niet alleen voor topbankiers, maar ook voor bijvoorbeeld de dealers en de kantoordirecteuren elders ter wereld. De beloningsprikkels mogen niet risicoverhogend werken en daar waar ze juist bedoeld zijn om risicoverhogend te werken moet je controlemechanismen en tegenkrachten inbouwen.’

Het financiële stelsel trilt op zijn grondvesten. De kredietcrisis hakt er op in. Als je kijkt naar de economie, de werkgelegenheid, is het dan somberheid troef?

‘Men begint bang te worden voor echte verslechtering van de reële economie. Ik gebruik het woord recessie niet zo graag. Kijk, je kunt groei hebben, zoals in de VS het vorige kwartaal, maar tegelijkertijd honderdduizenden mensen gedwongen uit hun huizen zien vertrekken en de werkloosheid zien oplopen. Het is niet uitgesloten dat de groei zal wegvallen of dat we

enige krimp krijgen in Europa. De werkgelegenheid zal dan minder snel groeien en de werkloosheid zal oplopen. Dat zie je in sommige landen al gebeuren. Verder zullen de prijzen minder sterk stijgen en zal de overheidsbegroting verslechteren. Daarbij komt het beschikbare inkomen van mensen onder druk te staan. De gemiddelde Nederlandse belegger heeft een aandelenportefeuille van 100.000 euro en heeft de waarde daarvan zien halveren. Minder bestedingen betekenen een extra druk op de economie. Al die ontwikkelingen zijn ongunstig en versterken elkaar in negatieve zin. Ook voor Nederland. Er wordt vaak gezegd: “Nederland doet het beter dan de rest”. Maar Nederland heeft een open economie, en is gevoeliger voor wat er in de buitenwereld gebeurt. Bovendien heeft Nederland een grote financiële sector, en die sector wordt harder geraakt dan de andere sectoren. Je moet de zaken niet dramatiseren, maar je moet wel reëel blijven. Er is geen aanleiding om te denken dat Nederland het beter zal doen dan omringende landen in de komende periode. Ook niet veel slechter, want we hebben een goed beleid en stevige buffers.’

Is er nog licht aan de horizon?

‘Ja, maar waar die horizon ligt is wat onduidelijk. We komen uit de sterkste groeiperiode in decennia, zitten op het hoogste welvaartsniveau uit onze geschiedenis. Dus we kunnen tegen een stootje. We hebben al heel veel gedaan om de kredietcrisis te bezweren, maar het vertrouwen dat al die maatregelen ook echt werken, moet nog groeien. Echter, vroeger of later zal in het sombere financiële landschap de zon toch echt weer doorbreken ...

Waar je je wel zorgen over moet maken is dat de zwakkeren het hardst getroffen zullen worden omdat ze minder buffers hebben. Als je tien miljoen hebt, en je raakt vijf miljoen kwijt, dan heb je nog altijd vijf miljoen over. Maar als je jouw hele leven lang met moeite tienduizend euro hebt gespaard, en dat net hebt belegd in aandelen, dan is dat toch iets anders...

Het meest kwetsbaar zijn de zwakkeren op de arbeidsmarkt. Als de werkloosheid toeneemt, komen de laaggeschoolden en de minder weerbaren het eerst in de problemen. Niet alleen op de arbeidsmarkt, maar ook op allerlei andere terreinen. Zij worden het hardst geraakt door deze crisis.’ •

Een derde Nederlandse hypotheek 'verpakt'

Van de in totaal bijna EUR 600 miljard aan uitstaande Nederlandse woninghypotheek is ruim een derde verpakt: dat wil zeggen gebundeld en omgezet in obligaties, en vervolgens verkocht aan beleggers. Banken en hypotheekverstrekkers, die de afgelopen jaren veel woninghypotheek hebben afgesloten, gebruik-

ten de opbrengsten van de doorverkochte hypotheek voor nieuwe leningen of voor versterking van het eigen vermogen. Het gaat daarbij overigens voor het leeuwendeel om hypotheek van goede kwaliteit; er zijn vrijwel geen subprime hypotheek, de bron van de kredietcrisis in de VS.

Sinds vorig jaar kopen banken deze obligaties voor een groot deel zelf weer op. Beleggers hebben door de kredietcrisis geen belangstelling meer voor deze obligaties. Bovendien kunnen banken deze obligaties gebruiken als onderpand om krediet op te nemen bij de Europese Centrale Bank. •

Het einde van de marktistische heilsleer

door Abram de Swaan

Er zijn in deze eeuw minstens twee wereldmachten ten gronde gegaan aan een waanidee. Het ene rijk was in de greep van de rassenwaan en het andere van de klassenwaan; een derde imperium heeft zich aan zijn eigen schoenveters uit het moeras van die dwaalleer omhoog weten te trekken. Tenminste, dat moeten we van China nog maar hopen. Niemand hoeft eraan herinnerd te worden wat een rampspoed door die waanideeën is aangericht: de vernietiging van vele tientallen miljoenen menselvens, en voor honderden miljoenen mensen een bestaan van volstrekte uitzichtloosheid.

Een open samenleving zou voor zulke waandenkbeelden toch min of meer immuun moeten zijn. Maar dat blijkt niet zo te zijn. In het Westen en vooral in de Verenigde Staten heeft een andere dwaalleer om zich heen gegrepen, dat is de leer van de vrije, de ongebreidelde marktwerking. Hoe heeft na het bolsjewisme en het nazisme nu de dwaalleer van de totale markt zich zo kunnen verbreiden?

Net als die andere wanen was het marktisme omhangen met de wade der wetenschap. Het werd gepredikt in de meest excellente universiteiten, door de meest gelauwerde geleerden. Er werden speciale vormingscentra gesticht om de gestaalde kaders van de nieuwe leer te doordringen, Business Schools en Schools of Management.

Ten hemelopname

Wij leven in een tijd van adembenemende vernieuwing in de economische wetenschap. Het merendeel van de hoogleraren in de economie is in enkele maanden tijds geheel van inzicht veranderd. Sommigen zijn zelfs helemaal vergeten wat ze vorig jaar nog verkondigden. Dat is jammer. Want wie begrijpen wil hoe het zover heeft kunnen komen met de hegemonie van het totaal marktisme moet eerst beseffen met welk een ontzagwekkend intellectueel geweld het er bij de mensen werd ingeheid, onder het oorverdovend bonzen van Nobelprijzen, excellente topuniversiteiten en op 'impact' vergelijkende citatielijsten.

Het is nog niet mogelijk om ten volle te overzien hoe ver en hoe diep de totaalleer van de vrije markt heeft ingegrepen in de westerse wereldbeschouwing. Wat niet te meten en niet te tellen is, is dus ook niet van waarde: dat werd het credo in het bedrijfsleven en het openbaar bestuur. Dat rationele-keuzemodel, want daar hebben we het over, wordt ook geprojecteerd op de niet-menselijke natuur, zelfs tot in de evolutieleer.

Ik ben een aanhanger van het beginsel van de vrije markt, en ook van de theorie van de rationele keuze, en trouwens ook van het neo-Darwinisme. Die benaderingswijzen hebben belangrijke, geldige kennis opgeleverd en zijn nog steeds productief. Maar ze dragen ook tegenstrijdigheden in zich en tekortkomingen.

Onverdraaglijk is de verabsolutering van de leer, de lichamelijke ten hemelopname van de enkeling-met-zijn-eigendom, het vrije marktfundamentalisme. In wezen is die verabsolutering van het vrije marktbeginnsel regelrecht in strijd met dat beginsel zelf, dat juist de veelvormigheid inhoudt van al die mensen die hun veelvoudige wensen aan andere mensen kenbaar maken in de verwachting met sommigen van hen iets van hun gading voor iets in hun bezit te kunnen ruilen.

Dat marktistisch paradigma stort nu voor onze ogen op dramatische wijze ineen. Onlangs werd Alan Greenspan ondervraagd door een commissie van het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden. En hij zei: *'I made a mistake in presuming that the self-interests of organizations, specifically banks and others, were such that they were best capable of protecting their own shareholders and their equity in firms'*. Wat laat, twee biljoen dollar te laat, komt Greenspan tot het inzicht dat eigen belang niet de enige richtlijn kan zijn.

Maar daar ging het mij niet het meeste om. Er was iets anders, dat zomaar tussendoor gezegd werd: *'In other words, you found that your view of the world, your ideology, was not right, it was not working'*, zegt de voorzitter van de commissie. En Alan

Greenspan antwoordt: *'Absolutely, precisely'*. Het is niet eens de erkenning van eigen ongelijk, *'absolutely'*. Het is de implicite bevestiging dat die hele leer van de ongebreideld vrije markt nooit een wetenschap was, maar enkel een ideologie.

Driehoeksverhouding

In de oorspronkelijke leer van de vrije markt als maatschappelijk ordeningsbeginsel steekt een radicaal, een revolutionair moment: het inzicht dat mensen uit eigen belang zullen proberen juist dat te produceren en te leveren waar andere mensen behoefte aan hebben en het inzicht dat uit de wisselwerking tussen al die menselijke strevingen en behoeften een min of meer geordende samenleving kan resulteren. Daar is in beginsel geen morele aansporing voor nodig, daar komt geen goddelijk gebod aan te pas, dat gaat 'als vanzelf', als ware het gerangschikt door een verborgen hand.

Maar de markt kan niet als enig ordeningsmechanisme functioneren; de markt kan niet functioneren zonder staatswaarborgen en zonder een minimale moraal. Dat wist Adam Smith beter dan veel van zijn diepgelovige volgelingen van vandaag. De scheur in het neoliberale denken is opengereten door zijn meest fanatieke aanhangers, de bankiers en financiers. Er kwam een moment dat zij de zaakwaarnemersmoraal aan hun laars laptten en begonnen te opereren voor eigen rekening en in eigen belang binnen het bedrijf waarvan zij de rentmeester (of, zogezegd, de 'principaal') waren. Zou je jezelf niet benadelen door je als enige aan beperkingen te houden waar zij zich kennelijk niets van aantrekken? Dan ben je toch, zogezegd, 'een dief van je eigen portemonnee'. Met andere woorden, zowel moreel als immoreel gedrag kan aanstekelijk werken.

Net als academici leven grote ondernemers in een economie van de eer. Academici ontlenen hun prestige aan citaten, publicaties, onderscheidingen. Bankiers meten hun aanzien af aan de binnengehaalde beloningen. Van een inkomen van tien mil-

joen leef je niet veel comfortabeler dan met een inkomen van een miljoen. Het gaat dus niet zozeer om het geld, maar om de eer die eraan afgemeten wordt: een bedrag van zes cijfers is voor het peloton, zeven cijfers voor de kopgroep en acht cijfers (dat komt voor!) voor de kampioenen.

Kennelijk leeft men in de regionen van de *haute finance* in heel besloten kring, brengt elkaar het hoofd op hol en laat zich er maar weinig aan gelegen liggen hoe de rest van de samenleving daar tegenaan kijkt. Zo hebben de grote bankiers en financiers zich ongewild in de positie gemanoeuvreerd van de ideale zondebok. De wereldeconomie stort ineen en er zijn nog schulden aan te wijzen ook. Het zou zonde zijn ze niet te offeren op het altaar van de volkswede. De vloedgolf van verontwaardiging zwelt nu angstwekkend aan, er steekt een storm van woede op die nog lang zal moeten uitrazen.

Er zullen civiele procedures komen, bij honderden tegelijk, en veroordelingen tot schadevergoeding voor honderden miljoenen euro's. Er komen ook nog wel een paar strafzaken en een enkele financier eindigt in de gevangenis, tot algemeen volksleedvermaak. Dan drijft de bui voorbij, oude collega's komen elkaar weer eens tegen, hebben nog wel een positie te vergeven en heel langzaam komt de reidans weer op gang.

Maar heel misschien is het dan tot de geesten doorgedrongen, dat vrije concurrentie gebaseerd is op een gelijkheidsbeginsel, dat een vrije markt trefzekere regulatie vereist; dat de markt alleen kan functioneren in de driehoeksverhouding met levenskrachtige sociale verbanden en een sterke staat. •

Abram de Swaan (1942) is universiteitshoogleraar sociale wetenschap aan de Universiteit van Amsterdam sinds 2002 en vanaf 2007 emeritus. Hij is voorzitter van de Amsterdamse School voor Sociaalwetenschappelijk Onderzoek. Dit essay is een verkorte versie van de toespraak die hij 30 oktober hield op het DNB-symposium over 'Integriteit'.

Woningnood

Door Cees Ullersma

Afdelingshoofd reëel-economisch beleid

Nederland is een prachtig land. Als je erboven vliegt, lijkt het een schilderij van Mondriaan. Alle lijnen lopen kaarsrecht, alles is geordend. Misschien is er wel te veel in regeltjes gevangen. Van veel regels weet niemand meer waarom ze zijn ingevoerd; laat staan dat iemand eens nagaat of de redenen voor al die regelgeving anno 2008 niet volstrekt achterhaald zijn. Een schrijnend voorbeeld is de woningmarkt, zowel de koop- als de huursector. De regulering van de huurmarkt stoelt op de naoorlogse woningnood. De woningschaarste van toen is gelukkig verleden tijd. Maar hoewel vrijwel iedereen tegenwoordig een dak boven zijn hoofd heeft, bedraagt de wachttijd voor een goede huurwoning in Amsterdam meer dan tien jaar. Tegelijkertijd wordt tussen de helft en tweederde van de vele sociale huurwoningen in het Amsterdamse centrum bewoond door mensen die daar op grond van hun inkomen niet op aangewezen zijn. De vooruitstrevende geest zou dan toch moeten inzien dat het huidige beleid op de schop moet omdat het zo niet lukt betaalbare woningen voor kwetsbare groepen te realiseren? De rechtgeaarde conservatieve geest, die uit is op behoud van het goede, zou toch moeten inzien dat soms aanpassing van het bestaande nodig is? Of is het al te duidelijk dat ik op zoek ben naar een nieuwe woning in Amsterdam? •

Een voorbeeld van het indexatielabel. Hoe meer muntjes je op het label ziet staan, des te hoger de kans op indexatie.

Indexatielabel volgend jaar verplicht

Pensioenscore in beeld

We lezen liever een krant dan ons
pensioenreglement.
Lezen hoeft straks niet meer:
via één plaatje toont het
nieuwe indexatielabel hoe jouw
pensioenindexatie er voor staat.

door Erica Verdegaal

Hoe belangrijk indexatie van je pensioen ook is, het is geen automatisme. In bijna alle Nederlandse pensioenregelingen is indexatie, de aanpassing van je pensioen aan de loonontwikkeling of prijsstijgingen, slechts een voorwaardelijke toezegging. Ofwel: je pensioen wordt geïndexeerd als je fonds het kan betalen. Lukt dat niet, bijvoorbeeld door een economische dip, dan kan later nog een inhaalslag plaatsvinden. Ook dat is niet vanzelfsprekend. Een derde van de pensioenfondsen doet daar niet aan. Als zo'n fonds de indexatie een keer moet overslaan, loopt de koopkracht van je pensioen achteruit. Ook de wijze van indexatie maakt veel uit. Het pensioen van vier op de vijf actieve deelnemers in pensioenfondsen die een indexatietoezegging hebben gedaan, wordt aangepast aan de loonontwikkeling. Dat is doorgaans meer dan een aanpassing aan de geldontwaarding. Bij pensioenverzekeraars heeft de helft van de actieve deelnemers met een indexatietoezegging in hun regeling een toezegging die de loonontwikkeling probeert bij te houden.

Muntjes

De meeste Nederlanders hebben geen idee hoe goed of slecht hun pensioenregeling in indexatie voorziet. Daarom hebben overheid, toezichthouders, verzekeraars en de pensioenfondsen samen een indexatielabel ontwikkeld. Dit is een plaatje op je jaarlijkse Uniform Pensioen Overzicht (UPO) waaruit je in één oogopslag kunt aflezen hoe groot de kans is dat je pensioen de komende vijftien jaren door indexatie zijn koopkracht behoudt. Dit label is vanaf 1 januari 2009 verplicht voor alle pensioenfondsen en verzekeraars die pensioenregelingen uitvoeren die een indexatietoezegging kennen.

Het ontwerp van het label heeft heel wat voeten in de aarde gehad. De eerste afbeelding toonde twee op zee dobberende

Het indexatielabel
zegt veel, maar
lang niet alles over
de kwaliteit van je
pensioenregeling

zeilbootjes. Hoe lager het waterpeil, des te lager de kans dat het desbetreffende pensioen de prijsstijgingen zou bijhouden. Uit onderzoek van TNS Nipo bleek dat te weinig mensen het plaatje begrepen. De pensioenfondsen stelden hierop voor de bootjes te vervangen door muntstukken. Hoe meer muntjes je op het label ziet staan, des te hoger de kans op indexatie.

Het label bevat twee onderdelen. De linkerkant van het plaatje toont wat je gewoonlijk qua pensioenindexatie mag verwachten. Er staat bijvoorbeeld: 'Uw pensioen groeit normaal gesproken veel sneller dan de prijzen'. Aan de rechterkant lees je wat er gebeurt als het economisch minder goed gaat. Er staat bijvoorbeeld: 'maar als het slechter gaat met de economie, groeit uw pensioen veel minder snel dan de prijzen'. Die informatie is belangrijk, benadrukt Marc Pröpper, werkzaam bij de afdeling toezicht van de Nederlandsche Bank en een van de mensen achter de technische ontwikkeling van het indexatielabel. 'Het risico van onvoldoende pensioenopbouw is de afgelopen jaren steeds meer bij de deelnemers komen te liggen. Het label verschaft je inzicht in dat risico. Zo kun je zo nodig tijdig zelf aanvullend pensioen gaan opbouwen.'

Aandelenbeurzen

Indexatie is temeer belangrijk geworden nu steeds meer pensioenregelingen zijn omgezet. De afgelopen jaren vond een stille pensioenrevolutie plaats. In 2002 was nog ruim de helft van onze pensioenregelingen een eindloonregeling. Vorig jaar kwam deze vorm van pensioenopbouw bijna niet meer voor. De meeste werknemers bouwen tegenwoordig een pensioen op dat is gebaseerd op het gemiddelde salaris dat in de carrière is verdiend, de zogenoemde middelloonregeling. Dat maakt indexatie van je pensioen tijdens de opbouw veel belangrijker. Want in een eindloonregeling stijgt de waarde van je pensioen tijdens de opbouw automatisch mee met de loonontwikkeling. Daarmee is het pensioen welvaartsvast. In een middelloonregeling is dat niet het geval. In de meeste middelloonregelingen is de indexatie tijdens de opbouw voorwaardelijk: de indexatie wordt niet automatisch toegepast, maar is afhankelijk van de financiële positie van het fonds. De indexatiekwaliteit, of en hoeveel een pensioen-uitvoerder indexeert, wordt dan belangrijker voor de uiteindelijke waarde van je pensioen. De indexatiekwaliteit is ook belangrijk voor de beslissing of je bij baanwisseling je pensioen wilt over-

dragen aan een nieuw pensioenfonds. Het kan zonde zijn om een geweldig geïndexeerd pensioen over te dragen naar een matig geïndexeerde regeling. De pensioenfondsen en pensioenverzekeraars gaan de labels zelf samenstellen op basis van voorschriften. De Nederlandsche Bank gaat erop toezien dat de financiële berekeningen kloppen waarop het label is vastgesteld. De Autoriteit Financiële Markten (AFM) zal controleren of de juiste informatie wordt verstrekt. Ofwel: of het plaatje klopt met de cijfers.

Niet iedereen die pensioen opbouwt, krijgt volgend jaar een indexatielabel op zijn UPO te zien. Het label hoeft niet bij pensioenregelingen waarin een indexatietoezegging expliciet is uitgesloten. Ook bij ongeveer de helft van de pensioenen bij verzekeraars verschijnt geen label, omdat het om premie- of kapitaalovereenkomsten gaat. 'Die hebben per definitie geen indexatietoezegging', legt Margreet Schuit, beleidsmedewerkster toezicht bij de Nederlandsche Bank, uit. 'Je pensioen is dan afhankelijk van hoe goed je beleggingen het doen.' Ook eindloonregelingen kennen in de opbouwperiode geen indexatie. 'Die heb je ook niet nodig, want je pensioen wordt steeds aan je laatste salaris aangepast.' De invoering van het indexatielabel vindt plaats in een spannende economische tijd. 'Veel pensioenfondsen koppelen de mate van indexatie aan de dekkingsgraad', zegt Pröpper. 'En die dekkingsgraad hangt weer sterk af van de ontwikkelingen op de aandelenbeurzen. De pensioensector heeft dan ook al gewaarschuwd dat niet alle fondsen in staat zullen zijn om volgend jaar volledig te indexeren.'

Het indexatielabel zegt veel, maar lang niet alles over de kwaliteit van je pensioenregeling. Ten eerste biedt het label geen garantie. Het laat zien hoe je pensioen naar verwachting zal groeien. Daarnaast zegt indexatie niet alles over je pensioenkwaliteit. Ook bepalend zijn bijvoorbeeld de kwaliteit van het geboden nabestaandenpensioen, het opbouwpercentage en de in de pensioenregeling gehanteerde franchise. Dat is het bedrag waarover geen pensioen wordt opgebouwd omdat de deelnemer ook AOW krijgt. Dat bedrag verschilt per regeling. Hoe lager de franchise, des te gunstiger je pensioenopbouw. Schuit: 'Een matig indexatielabel wil niet per definitie zeggen dat je regeling slecht is. Het zou daarom mooi zijn als fondsen en verzekeraars naast de indexatiekwaliteit ook andere kwaliteitsaspecten in beeld gaan brengen. Zodat deelnemers een beeld van de kwaliteit van de hele regeling krijgen.' •

‘Best leuk’

Jaarlijks bezoeken ruim tienduizend mensen het DNB Bezoekerscentrum aan de Achtergracht 4. Diego Daal en zeven klasgenoten van het Hoofddorp College waren bij de opening van de tentoonstelling Geld en je leven.

door Marijke Hoogendoorn

Was jullie klas speciaal uitgenodigd voor de opening?

‘Ja, er waren twee scholen uitgenodigd. Een school uit Utrecht en onze school, het Hoofddorpcollege, een VMBO-school in Hoofddorp. Wij waren met acht leerlingen van onze oude groep 2. Ik zit nu in groep 3. Ik doe de opleiding voertuigen: onderhoud en reparatie van auto’s enzo.’

Een gouden kans om prinses Máxima te ontmoeten, toch?

‘Ja, we hebben met haar gesproken. Ze

vroeg van alles. Wat we studeren, of we zakgeld krijgen, of we werk hebben? Ik was in het begin wel een beetje zenuwachtig maar door haar houding, zo losjes en vriendelijk, was ik dat al snel niet meer.’

Wat is je indruk van de tentoonstelling?

‘Best leuk, vooral het spel. Het is leuk om te zien hoe anderen bezig zijn met geld.’

Ben je zelf veel bezig met geld?

‘Nee. Ik word over een paar dagen 15 jaar en ga dan een baan zoeken. Voor in de avonden of in het weekend. Ik krijg zak-

geld op mijn bankrekening. Hoeveel? Is elke keer wat anders.’

Ga je nog een keertje?

‘Misschien. We gaan wel vaker met de klas ergens naar toe.’

Ga je zelf wel eens naar een museum of tentoonstelling?

‘Ja, naar de autobeurs.’ •

CAI

CAI

Waar wonen we in 2030

Grote kans dat u de komende tijd niet verhuist. De gemiddelde Nederlander is behoorlijk honkvast en woont het liefst twintig jaar in hetzelfde huis. De Nederlandse huizenmarkt zit ‘op slot’ zeggen deskundigen. En dat kan met de naderende vergrijzing tot problemen leiden, ook op de arbeidsmarkt.

door Rutger Vahl

Wie wil weten hoe Nederlanders in 2020 of 2030 wonen, moet anno 2008 niet in Amsterdam, Rotterdam of Utrecht zijn maar ver daarbuiten. In het Hollandse achterland verrijzen moderne woonparken die vooruitlopen op de vergrijzing van Nederland. In Lelystad worden vijfhonderd vrijstaande woningen gebouwd rondom een golfbaan en een zwembad. Bewoners – senioren maar ook jonge gezinnen – kunnen er gebruikmaken van diensten als een pedicure, kapper en fysiotherapeut. In Sittard verschijnt met Parc Hoogveld een ‘integrated community’. Bedoeling is dat een mix van ouderen en jongeren er elkaar ondersteunt: bij boodschappen doen, zorg en kinderopvang. En het Chassé Park in Breda is een ‘hedendaags stadslandschap’ met flats en woontorens voor zevenhonderd huishoudens. Hoewel midden in de stad is het Chassé Park een oase van rust en groen. Wie denkt er alleen grijze haren tegen te komen, vergist zich: ook jongeren wonen er graag. Die mix van jong en oud in Nederlandse woonparken is een opvallend verschil met de bekende Amerikaanse *Sun Cities*. Dat zijn voornamelijk hoog ommuurde vestingen waar de gemiddelde leeftijd ver boven de zestig is.

De babyboomgeneratie (geboren tussen 1945 en 1955) trekt als een golf door de samenleving. Inmiddels naderen de baby-boomers de pensioengerechtigde leeftijd. Dat heeft niet alleen gevolgen voor de kosten van het zorgstelsel en sociale voorzieningen, maar ook voor de woningmarkt. Ouderen hebben immers andere woonwensen dan jongeren. Ze willen graag gelijkvloers wonen met veel ruimte, zowel binnen als buiten, en met een onderhoudsarme tuin. Ook gedragen zij zich anders op de woningmarkt. 65-plussers verhuizen veel minder vaak dan jongeren. Het aantal 65-plussers neemt de komende tijd flink toe. Door deze vergrijzing kan de doorstroming op de woningmarkt stagneren. En dat heeft gevolgen voor de arbeidsmarkt: als gepensioneerden massaal blijven wonen in economisch vitale regio’s met een krappe huizenmarkt, krijgen werkenden niet de kans om dicht bij hun werk te wonen.

Schuldenberg

Er verschuiven in Nederland meer demografische aardplaten. In de toekomst groeit het aantal huishoudens flink, met 800.000 tot 2030. De oorzaak: Nederlanders blijven vaker alleen wonen

‘De bevolkingsdaling is niet te vergelijken met de ontvolking van het Franse of Oost-Duitse platteland’

of hebben kleine gezinnen. De huishoudensgroei is ongelijk verdeeld. In het westen blijft het dringen op de woningmarkt, terwijl in regio's als Noordoost-Groningen, Oost-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen juist een krimp wordt verwacht. ‘Die bevolkingsdaling is niet te vergelijken met de ontvolking van het Franse of Oost-Duitse platteland’, zegt Frank van Dam van het Planbureau voor de Leefomgeving, ‘maar zal toch zijn sporen nalaten. Woningen zullen sneller leeg komen te staan, moeilijker verkoopbaar zijn en de huizenprijzen zullen dalen.’ Volgens het Planbureau krijgt één op de tien Nederlandse gemeenten in 2025 met een krimpende bevolking te maken.

De eigen woning vormt voor veel Nederlanders het belangrijkste stuk vermogen dat ze in hun leven opbouwen. Om die reden volgen centrale banken de ontwikkeling van de woningmarkt op de voet. Van de babyboomers heeft zestig procent een koophuis. Dat is boven het landelijk gemiddelde. De Postbank berekende dat Nederlanders van 65 jaar en ouder samen een overwaarde bezitten van minimaal 75 miljard euro. ‘Dat de economie van vergrijsde regio's ernstig zal teruglopen, lijkt me in dat licht een misvatting’, zegt Van Dam. ‘De komende generatie van gepensioneerden is rijker dan ooit. Een vergrijsde provincie als Drenthe zal nieuwe economische activiteiten kunnen aantrekken, gericht op ouderen.’ De Tilburgse vergrijzingseconoom Lans Bovenberg is dit met Van Dam eens, maar brengt een nuance aan. Hij zegt dat ‘jongere ouderen’, geboren na 1960, duurdere huizen hebben moeten kopen, minder schuld aflossen, uitgeklede sociale voorzieningen hebben en te maken krijgen met sterk stijgende zorgkosten. ‘Zij zullen hun eigen woning nodig hebben om hun oude dag gedeeltelijk mee te financieren. Nu zit die overwaarde vaak vast in stenen.’ Bovenberg denkt dat er innovatieve financiële producten zullen komen om overwaarde te verzilveren. ‘Je ziet dat sommige woningcorporaties experimenteren met nieuwe constructies, waarbij jonge mensen eerst huren, op latere leeftijd hun huurwoning kopen en deze, na hun pensioen, weer gedeeltelijk terugverkoppen aan de corporatie.’ Zorgelijk vindt de

Tilburgse econoom dat huidige generaties veel schuld opbouwen en gedurende de looptijd van de hypotheek weinig aflossen. ‘De riantere hypotheekrenteaf trek werkt dit gedrag in de hand. Maar de schuldenberg die we zo met elkaar opbouwen, maakt het financiële systeem onnodig kwetsbaar.’

Mismatch

Bovenberg verwacht dat de vraag naar huizen door de groei van het aantal huishoudens groot zal blijven. Een scherpe daling van de prijzen vindt hij niet aannemelijk. Ook de Maastrichtse hoogleraar vastgoedfinanciering Pieter Eichholtz voorziet geen grote daling van de huizenprijzen. Eichholtz doet onderzoek naar de effecten van vergrijzing op huizenprijzen. ‘In Engeland blijkt het opleidingsniveau, het inkomen en de gezondheid van mensen belangrijk te zijn voor de vraag naar woningen. Omdat de huidige ouderen hoger opgeleid zijn dan in het verleden, meer geld hebben verdiend en ook gezonder zijn, mag je een hogere vraag naar huizen verwachten, ook in Nederland. Daar komt bij dat ouderen, meer dan jongeren, bereid zijn te betalen voor woningen die iets extra's bieden, zoals veel ruimte, een makkelijk te onderhouden tuin, een goede buurt of voorzieningen om de hoek.’ Een probleem is dat de woningen die ouderen graag willen in Nederland schaars zijn. ‘We bouwen vooral sociale woningen. Maar daar is in de toekomst minder behoefte aan. Er moet meer voor ouderen worden gebouwd’, vindt Eichholtz. Die ‘mismatch’ tussen vraag en aanbod is één van de oorzaken dat Nederlanders weinig doorverhuizen. Dit voorjaar luidde makelaarsvereniging NVM de noodklok. Wisselden woningbezitters eind jaren negentig gemiddeld om de tien jaar van huis, in 2008 is dat om de twintig jaar. Het betekent dat elk jaar slechts vijf procent van alle woningen in Nederland op de markt komt. De NVM wijst, net als econoom Lans Bovenberg, met een beschuldigende vinger naar de overdrachtsbelasting. Die is zo hoog (zes procent) dat mensen met de huidige huizenprijzen afzien van een verhuizing. In de huursector is de doorstroming

‘Mensen blijven het liefst wonen in de buurt waar ze altijd hebben gewoond’

trouwens niet veel beter. Veel huurders blijven zitten in een huurwoning waarvoor ze in feite een te hoog inkomen hebben. Zo houden zij goedkope huurwoningen bezet, waardoor lange wachtlijsten ontstaan.

Die gebrekkige doorstroming heeft ook effecten op de arbeidsmarkt. Omdat mensen niet het huis kunnen kopen dat ze graag willen, blijven ze in hun eigen woning. Dat huis staat vaak in de Randstad, waar een chronisch gebrek aan huizen de prijs opdrijft. Bovenberg vreest de gevolgen voor de toekomstige arbeidsmarkt: ‘De Randstad is voor de Nederlandse economie van essentieel belang. Daar is het meeste werk. Met de vergrijzing en ontgroening zijn er steeds minder jongeren die het geld moeten verdienen. Die jongeren moeten kunnen wonen waar het werk is. Als oudere generaties de woningen in economisch vitale regio’s bezet houden, belemmert de vastgelopen woningmarkt het functioneren van de arbeidsmarkt. Bedrijven zullen moeite krijgen om aan voldoende personeel te komen, simpelweg omdat mensen te ver weg wonen.’

Verhoogde toiletput

Niet voor niets vraagt de commissie-Bakker in haar recente rapport over hervorming van de arbeidsmarkt aandacht voor de woningmarkt. Er zijn duidelijke dwarsverbanden tussen beide. Volgens sommige economen is er bijvoorbeeld ook een relatie tussen het eigenwoningbezit en de werkloosheid. Wie een koopwoning bezit, zal minder makkelijk verhuizen om elders een andere baan te accepteren (de ‘Oswald-hypothese’). Deze economen pleiten vaak voor een versoering of afschaffing van de hypotheekrenteaftrek, die het eigenwoningbezit immers stimuleert. Het aantrekkelijker maken van huren zou daarnaast dé oplossing zijn. Andere economen brengen daar tegenin dat werklozen met een eigen huis juist sneller op zoek gaan naar een baan dan werklozen met een huurwoning. Ze hebben immers meer te verliezen als ze lang werkloos blijven. Een recent onderzoek van het Centraal Planbureau en de Vrije Universiteit bevestigt dat werklozen met een woning

inderdaad sneller een andere baan vinden. Dat mensen weinig verhuizen heeft volgens Paul Schnabel, directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau, niet alleen te maken met beperkingen. Er is ook een positievere reden. ‘Het gros van de mensen is gewoon heel tevreden met hun woning. Op het platteland is dat 93 procent, in de stad nog altijd 85 procent. Mensen blijven het liefst wonen in de buurt waar ze altijd hebben gewoond, waar ze een sociaal netwerk hebben en lid zijn van verenigingen. Ik denk dan ook niet dat gepensioneerden uit de Randstad massaal naar de rust en de ruimte van Oost-Nederland zullen trekken, zoals je soms wel eens hoort.’ Wel is het belangrijk dat woningen levensloopbestendig worden gemaakt, meent Schnabel, zodat mensen tot op hoge leeftijd zelfstandig kunnen blijven. Ook hier ziet hij echter weinig reden tot pessimisme: ‘Het gaat vaak om kleine aanpassingen, zoals antislipmatten in de douche en een verhoogde toiletput. De afgelopen jaren zijn honderdduizenden huizen op die manier aangepast. Wat nog wel moet gebeuren is het geschikt maken van woningen voor rollators en rolstoelen. Dat is lastiger en vergt grotere investeringen.’

Het op grote schaal bouwen van levensloopbestendige woningen is volgens Schnabel niet nodig. In de eerste plaats moeten er vooral veel huizen worden gebouwd, die met kleine verbouwingen eventueel nog levensloopbestendig zijn te maken. ‘Over twintig jaar hebben we één à anderhalf miljoen nieuwe huizen nodig. Dat betekent dat we jaarlijks zo’n vijftig- tot tachtigduizend moeten bijbouwen. Dat aantal zal niet makkelijk te halen zijn.’ Frank van Dam (Planbureau voor de Leefomgeving) onderschrijft dit en waarschuwt voor het beeld dat er alleen nieuwe woningen voor ouderen moeten komen. ‘Er zijn in 2040 ook nog veel jonge gezinnen. Voor die groep moet er ook nieuwbouw zijn.’ Belangrijk vindt Van Dam de vraag wáár die nieuwe huizen moeten staan. ‘De mogelijkheden in de Randstad zijn beperkt. De regering wil veertig procent van de nieuwbouw in de Randstad realiseren in de steden. Gezien het ruimtegebrek lijkt me dat heel lastig worden.’

Beleggen in vastgoed?

Wie financieel wil inspelen op de verwachte veranderingen in de woningmarkt, kan het beste investeren in ruime, levensloopbestendige en gelijkvloerse woningen in de stad. Tenminste, dat zijn volgens de deskundigen in dit artikel de huizen waarnaar in de toekomst de grootste vraag zal zijn. Maar hoogleraar vastgoedfinanciering Pieter Eichholtz plaatst daarbij kanttekeningen. 'De woningmarkt is in Nederland ongewis. Er zijn natuurlijk langjarige trends, maar er zijn ook veel moeilijk in te schatten factoren die grote invloed kunnen hebben.' Zo is het lastig in te schatten hoe groot de koopkracht van Nederlanders over tien of twintig jaar zal zijn. En wat doet de overheid met subsidieregelingen als de hypotheekrenteaftrek en belastingen rondom de eigen woning? Eichholtz: 'Dan zou ik eerder in Turks vastgoed beleggen. In Turkije heb je een sterk groeiende bevolking, die steeds welvarender wordt, gecombineerd met een groot gebrek aan koopwoningen. De ideale mix voor een flinke stijging van de huizenprijzen, zou ik zeggen.'

Dat roept de vraag op hoe Nederland eruit zal zien in 2030. Zullen overal woonzorg-enclaves zijn gebouwd? Zal het roemruchte Nederlandse polderlandschap zijn volgebouwd en moeten we voor een oer-Hollandse wei met koeien naar het Rijksmuseum? Toparchitecte Francine Houben van Mecanoo architecten denkt het niet. Ze verwacht dat het Groene Hart over dertig jaar nog steeds groen zal zijn, wellicht met minder koeien, maar beter te gebruiken voor fietsers en wandelaars in combinatie met meer bebouwing dan nu. Ze verwijst naar de recente Randstad-visie van het kabinet waarin wordt gesproken van 500.000 nieuwe woningen tot 2040. Bovenal ziet ze een herwaardering van de stad. In de tweede helft van de vorige eeuw verlieten mensen de stad voor de randgemeenten. 'Ze zochten ruimte en een gezondere omgeving om kinderen groot te brengen', zegt Houben. 'Maar de bestaande stad zal met die wensen veel meer rekening houden. Er zal de komende jaren veel worden gesloopt en herbouwd. Deze stadswijken zullen groener zijn en meer ruimte bieden aan gezinnen met kinderen. Het parkeerprobleem zal worden opgelost door ondergrondse parkeergarages te bouwen.' Volgens Houben wint de stad het

van het platteland doordat mensen er uiteindelijk toch voor kiezen om te wonen bij voorzieningen als scholen, winkels, restaurants, bioscopen en schouwburgen, die ook nog op de fiets bereikbaar zijn.

Een andere trend lijkt hoogbouw. In Rotterdam zijn plannen voor twintig hoge (woon)torens van 80 tot 175 meter hoog. En als alles doorgaat komt in Leidsche Rijn de hoogste toren van het land: 262 meter. Volgt Nederland het voorbeeld van Frankrijk, Engeland en vooral de VS? Houben denkt dat het op beperkte schaal gaat gebeuren: 'Ik zie hoogbouw als acupunctuur, speldenprikken waarmee je op de juiste plek moet opereren. Het is een redelijk selecte groep die er van houdt, maar die neemt wel toe: 'Op hele grote schaal houden Nederlanders niet zo van hoogbouw.' SCP-directeur Paul Schnabel bevestigt dit. Het gros van de Nederlanders wil graag dicht bij de grond wonen, weet hij. 'We willen naar buiten kunnen, de tuin is het verlengde van onze huiskamer. Nederlanders willen eigenlijk zo gewoon mogelijk wonen, in hun eigen buurt, met een huis dat wellicht niet hun droompaleis is maar dat bij gebrek aan financiële mogelijkheden uiteindelijk toch goed bevalt.' •

Beschadigde bankbiljetten

In de rubriek voor lezersvragen
Podium dit keer de vraag: wat doe
ik met een beschadigd bankbiljet?

door Marijke Hoogendoorn

‘Hardnekkig misverstand is dat je bij de Nederlandsche Bank de waarde van een biljet vergoed krijgt als je langskomt met een kleine snipper met daarop het serienummer van het biljet. Dat klopt niet,’ vertelt Rob Ruizendaal, senior logistiek planner opslag en distributie van bankbiljetten. Alleen een biljet waarvan meer dan vijftig procent aaneengesloten over is, en dat niet moedwillig beschadigd is, komt voor vergoeding in aanmerking. ‘Dus als je een biljet precies door midden knipt, krijg je niets. Want we willen niet dat er morgen een buurman met de andere helft van het biljet voor de deur staat.’

DNB brengt geen kosten in rekening voor het inleveren van beschadigde biljetten voor gave biljetten. ‘Wij verlenen deze service om de circulatie schoon te houden. Als wij die beschadigde biljetten niet accepteren, dan gaan mensen toch proberen om die biljetten een ander in de maag te splitsen.’

Oorzaken van beschadiging? Met stip op nummer één staat de magnetron: bankbiljetten worden daarin verstopt, en vervolgens zet een huisgenoot per ongeluk het apparaat aan. Huisdieren, honden en parkietachtigen, die biljetten aanvreten, staan nummer twee en de kinderen staan nummer drie. Dan zijn er nog incidenten als een brand of de vondst van een oud geldkistje onder de grond. ‘Geld dat nat wordt, wordt één grote koeklaag. Maar onze medewerkers kunnen zelfs ernstig beschadigde biljetten reconstrueren. Dat is een kwestie van puzzelen, fröbelen en plakken. Zo kunnen we zelfs bij biljetten die zo erg beschadigd zijn dat ze bijna onherkenbaar zijn, tóch achterhalen om welke biljetten het gaat en wat de waarde daarvan is. Zegt iemand bijvoorbeeld “er zat 700 euro in mijn portemonnee toen ik hem bij het vissen in het water verloor”, dan kunnen wij dat precies nagaan.’

Een blauw-paars gekleurd biljet ontvangen? Daar is zeker iets mis mee. Dat komt uit een plofkoffer, een koffer met een inktcassette die om een geldkoffer zit. Waardetransporteurs gebruiken deze koffers en kunnen in noodgevallen de koffer laten ploffen en dan maakt de inkt alle biljetten blauw-paars. Ook bij het testen met die koffers gaat er wel eens wat mis. ‘Wij zien en ruiken meteen dat het om biljetten uit een plofkoffer gaat. Je hoeft hier dus niet te komen met het verhaal dat de biljetten blauw zijn omdat je ze met een spijkerbroek hebt mee gewassen.’

Heb je zelf ooit een biljet per ongeluk beschadigd? ‘Nee, nooit. Ik heb wel eens beschadigde munten gehad, maar daar doet DNB niets mee. Als huwelijkscadeautje kregen we zo’n prullenbak op een pijp, zoals je op een parkeerterrein bij de snelweg ziet. Die pijp was volgestopt met stuivers en dicht gelast. Toen we dat openmaakten, kwamen de eerste muntjes er kromgebogen uit.’ •

Prinses en rapper openen Geld en je leven!

Prinses Máxima heeft 6 oktober de nieuwe tentoonstelling Geld en je leven! geopend in het DNB Bezoekerscentrum. Zij deed dit door een aantal muntjes, aangereikt door twee scholieren van het Hoofdvvaartcollege in Hoofddorp, te werpen in een knaloranje spaarvarken. Na een rondleiding hield de prinses een kringgesprek met scholieren over hun ervaring met de tentoonstelling. Geld en je leven! helpt jongeren een balans te zoeken tussen inkomsten en uitgaven.

door Ellen Tolsma

Rapper Dio bracht zijn exclusief voor 'Geld en je Leven!' geschreven rap ten gehore

'Geld en je Leven!' is een coproductie van de Nederlandsche Bank en het Geldmuseum.

Op schooldagen kunnen leerlingen in schoolverband de tentoonstelling bezoeken bij het DNB Bezoekerscentrum in Amsterdam (tot medio 2013) en bij het Geldmuseum in Utrecht (t/m mei 2009). In het weekend is iedereen welkom bij Geld en je leven! in het Geldmuseum te Utrecht.

Meer informatie op: www.geldenjeleven.com en op www.dnb.nl onder het kopje 'Onderwijs'.

Prinses Máxima verlaat het DNB Bezoekerscentrum aan de Amsterdamse Achtergracht

Slovenië: poëzie en paarden

Vijftien jaar na haar onafhankelijkheid, ging Slovenië als eerste van de tien EU-nieuwkomers over op de euro. Het ontwerp van de euromunten kreeg er veel aandacht, met een centrale rol voor nationale symbolen.

door Ellen Tolsma

• Slovenië

Staatsvorm: Republiek

Hoofdstad: Ljubljana

Oppervlakte: 20.256 km²

Aantal inwoners: Ruim 2 miljoen

Nationale taal: Sloveens

Religie: Rooms-Katholiek

Geschiedenis

Julius Caesar heeft in heel Europa zijn sporen nagelaten, maar aan de bergen van Noordwest-Slovenië ook zijn naam: de Julische Alpen. De Romeinen zaten vanaf 20 voor Christus in het gebied dat we nu kennen als Slovenië en bleven hier tot in de vijfde eeuw.

Eeuwenlang was Slovenië onderdeel van Oostenrijk en vanaf 1804 van het Oostenrijks-Habsburgse rijk. In 1918 ging het land op in de Staat van Slovenen,

Kroaten en Serviërs, al vrij snel onderdeel van het Koninkrijk Joegoslavië.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd Slovenië verdeeld tussen Duitsland, Italië en Hongarije. Wat volgde was een bevrijdingsstrijd, onder leiding van de latere president Tito. Als Slovenië in mei 1945 wordt bevrijd, gaat het land op in Joegoslavië.

Onder Tito groeide de republiek uit tot een socialistische staat: de Socialistische Federatieve Republiek Joegoslavië.

Slovenië, het rijkste land binnen de federatie, verlangde steeds meer naar onafhankelijkheid en riep deze in juni 1991 ook uit. De federatie greep nog wel in, maar na de Tiendaagse Oorlog werd het land definitief onafhankelijk. In mei 2004 werd Slovenië lid van de Europese Unie, op 1 januari 2007 is het officieel toegetreden tot de eurozone.

Economie

Binnen het voormalige Joegoslavië was Slovenië al grootverdiener: goed voor een vijfde van het Joegoslavische bruto binnenlands product. Ook nu is het land van alle nieuwe EU-lidstaten het meest welvarende. Een verklaring: Slovenië is voor haar handelscontacten altijd meer gericht geweest op West-Europa. Het was de zogenoemde handelstak van voormalig Joegoslavië. Veel bedrijven hadden banden met westerse partners en kregen westerse technologie in handen. Goed voor het concurrentievermogen! In 2007 had het land een gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking van EUR 22.733. Belangrijkste handelspartners zijn Duitsland, Italië en Kroatië.

De dienstensector maakt 63,5 procent uit van het bbp, de industrie 34,4 procent en

landbouw slechts 2 procent. Rond de 51 procent van de Sloveense economie is nog steeds in handen van de staat, een erfenis van het verleden.

In 2007 was de inflatie opgelopen tot 3,8 procent door de hoge prijzen voor energie en voedingsmiddelen. In de eerste drie maanden van 2008 steeg de inflatie verder.

Euromunten

- Munten van één en twee euro. Hier staan de portretten op van belangrijke Sloveense schrijvers. De munt van één euro eert Primož Trubar (1508-1586), protestants hervormer en auteur van het eerste in Slovenië gedrukte boek. Op de munt van twee euro staat de dichter France Prešeren.
- Op de munt van vijftig cent staat de trots van Slovenië: de berg Triglav.

Boven de top prijkt het sterrenbeeld kreeft, het teken van de dierenriem waaronder Slovenië onafhankelijk werd. De inscriptie luidt: 'Oj Triglav moi dom' ('O Triglav, mijn huis').

- Twee Lippizaner paarden (zie kader 'Wist je dat') staan op het muntstuk van twintig cent.
- Een niet bestaand gebouw is afgebeeld op de munt van tien cent. Het gaat om een nooit uitgevoerd ontwerp voor het Sloveense parlamentsgebouw van de architect Jože Plečnik.
- De zaaier op de munt van vijf cent zaait geen zaden, maar sterren. In totaal 13 sterren, die samen met de 12 sterren elders op de munt, 25 sterren vormen. Dit symboliseert het aantal EU-lidstaten op het moment dat Slovenië tot de Europese Unie toetrad.

Slovenië

Wist je dat...

- het paardenras Lippizaner van oorsprong uit Slovenië komt? De Oostenrijkse aartshertog Karel van Oostenrijk stichtte in 1580 de eerste stoeterij met deze paarden bij het landgoed Lipica. De 'stamvaders' van het ras kwamen uit Spanje. De kleine, witte paarden kunnen met vier benen tegelijk in de lucht springen. Handig als gevechtstechniek, waarbij tegenstanders worden vertrapt. Tegenwoordig gebruikt het Sloveense leger de paarden alleen nog maar voor protocollaire taken. De dieren zijn ook veel in shows te zien.
- je een brief kunt versturen vanaf de top van de berg Triglav? De berg is hét nationale symbool van Slovenië en bestaat uit drie toppen, die symbool staan voor heden, verleden en toekomst. Volgens de traditie moet elke Sloveen de Triglav één keer in zijn leven beklimmen. Op feestdagen staat op de top van de berg een postbeambte. Wandelaars kunnen de beambte stempels laten zetten op van huis meegenomen ansichtkaarten.
- de Slovenen met Pasen aan 'eierrollen' doen? In de struiken op een berghelling ligt een ei. De speler die het lukt om zijn eigen ei tegen het verborgen ei te laten rollen, wint.
- De vorstensteen is een Romeins zuilstuk dat sinds het begin van de zevende eeuw werd gebruikt voor de installatie van de Slavische vorsten van Karantanië. De zuil staat afgebeeld op de munt van twee cent.
- Op de munt van één cent, ten slotte, staat een oievaar. Een symbool van hoop, dat voorheen op de munt van 20 tolar stond. •

Reinier Gerritsen

door Alexander Strengers
Voorzitter Kunstcommissie

Reinier Gerritsen
Venice Piazzale Roma, 05-10-06
Archival inkjetprint, 99x172cm

Met het fotoproject 'The Europeans' van Reinier Gerritsen opende de expositieruimte van de Nederlandsche Bank na anderhalf jaar weer haar deuren. Op 9 oktober was het zover. In de vernieuwde ruimte met museale allure komt de fotoserie van Gerritsen schitterend tot zijn

recht dankzij de sterk verbeterde verlichting. De foto's laten wachtende mensen in alle landen van Europa zien, maar maken niet duidelijk waarvoor mensen wachten. Het kan een stoplicht zijn, de bus of tram, of een bijzondere gebeurtenis die gaat plaatsvinden. Gerritsen laat

met zijn foto's zien dat de Europeanen op elkaar lijken en dat zij allemaal onderdeel zijn van één grote multiculturele samenleving. Zijn foto's trokken eerder veel belangstelling bij de grote expositie ter gelegenheid van het tienjarige jubileum van de ECB in Frankfurt. Met de her-

opening van de expositieruimte pakt de Kunstcommissie een goede traditie weer op: wederom zal de Kunstcommissie elke zes weken een tentoonstelling met vooral jonge kunstenaars organiseren. Voor jonge talenten biedt dit de kans te laten zien wat zij waard zijn. Die kans pakten recent

jonge kunstenaars als Mariëlle Buitendijk, Jasper Hagenaar, Uday Shanbhag en Emile Miedema. Maar ook meer gevestigde kunstenaars vinden hun weg naar DNB om hun werk te laten zien. In de afgelopen tien jaar vonden veel talentvolle kunstenaars hier een podium. Denk

aan Martin van Vreden, Desiree Dolron, Jacqueline Hassink, Hans Broek Matthew Monahan en Juul Kraijer. De komende tijd zal de Kunstcommissie als vanouds weer jonge en gevestigde talenten een podium bieden – in de vernieuwde expositieruimte.

Het effect van de euro op handel en convergentie

De invoering van de euro heeft geleid tot een toename van de handel tussen landen in de eurozone. Bovendien zijn dankzij de euro de conjuncturen van verschillende Europese landen meer op elkaar gaan lijken. Grotere economische integratie maakt een gemeenschappelijk monetair beleid beter uitvoerbaar.

door Itai Agur

Andrew Rose

Andrew Rose (Haas School of Business, University of California) presenteerde in september zijn onderzoek naar de gevolgen van de euro voor handel en economische convergentie. Zijn onderzoek maakt gebruik van *meta-analysis*: een statistische methodologie die verschillende voorgaande schattingen samenvat tot één resultaat.

Op basis van zesentwintig schattingen uit andere artikelen blijkt dat de handel tussen landen in de eurozone acht tot 23 procent is toegenomen door de EMU. Door de toegenomen regionale handel is ook de samenhang tussen conjuncturen van de economieën in de eurozone aantoonbaar toegenomen. Dit is goed nieuws

Recente seminars waarvan een paper is op te vragen

- 10 september: *Lending Behavior of Multinational Bank Affiliates*, Alexis Derviz (Czech National Bank)

- 18 september: *EMU, Trade and Business Cycle Synchronization*, Andrew K. Rose (Haas School of Business)

TOEKOMSTIGE SEMINARS

- 03 november: *Central Bank communication and Multiple Equilibria*, Kozo Ueda (Bank of Japan)

- 12 november: *Disaggragate Evidence of US Inflation Persistence*, Francesco Ravazzolo (Norges Bank)

- 20 november: *DSGE-Modeling – When Agents are Imperfectly Informed*, Paul de Grauwe (University of Leuven)

- 27 november: Jakob de Haan (Rijksuniversiteit Groningen), *Titel nog niet bekend*

- 11 december: *What is the ECB Reaction Function? A Dynamic Probit Analysis*, Carlo Rosa (Kiel University)

De seminars zijn een platform waar binnen- en buitenlandse wetenschappers hun onderzoek-resultaten presenteren. Het actuele programma staat op www.dnb.nl. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Rodetta Noordwijk, tel. 020-5241984, e-mail: r.j.noordwijk@dnb.nl.

voor de EMU. Een gezamenlijk monetair beleid wordt voornamelijk bemoeilijkt door conjuncturele verschillen binnen de eurozone. Maar zelfs als de eurozone in eerste instantie geen optimale regio voor één rentebeleid vormde, maken de effecten van de gezamenlijke valuta de EMU geleidelijk effectiever.

DNB PUBLICATIES

Onder meer de volgende uitgaven van de Nederlandsche Bank zijn verkrijgbaar:

'Scoren met beleid'
digitaal lesprogramma
tweede fase havo/vwo

'Waar voor je geld'
praktische lesopdrachten
tweede fase havo/vwo

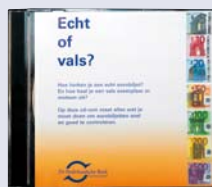
Snelgids echtheids-
kenmerken

'Waar het om draait'
publieksbrochure

'Van kauri tot euro'
korte geschiedenis van het
geld, de gulden en DNB

'Echt of vals?'
cd-rom met de echt-
heidskenmerken van
de eurobiljetten

Periodiek verschijnen

- Jaarverslag
- Kwartaalbericht
- Statistisch Bulletin
- Overzicht Financiële Stabiliteit

DNB publiceert ook over haar wetenschappelijk onderzoek

- Working Papers
- Occasional Studies

Alle uitgaven zijn online beschikbaar.

U vindt ze op www.dnb.nl.

De uitgaven kunt u ook bestellen via onze website, per email (info@dnb.nl) of via een brief die u kunt richten aan: De Nederlandsche Bank
Afdeling Facilitaire diensten / Postkamer
Postbus 98, 1000 AB Amsterdam

Colofon

DNB Magazine is een twee-
maandelijks uitgave van de
Nederlandsche Bank.

Redactieadres:
DNB Magazine
Postbus 98, 1000 AB Amsterdam
Westeinde 1, 1017 ZN Amsterdam
t 020 524 5781 / 5753
f 020 524 2228
e magazine@dnb.nl
www.dnb.nl

Hoofdredactie:
Loek van Daalen

Eindredactie:
Marijke Hoogendoorn, Ellen Tolsma

Aan dit nr. werkten mee:
Itai Agur, Arnold Schilder,
Alexander Strengers,
Huub Oosterhuis, Cees Ullersma,
Erica Verdegaal, Rutger Vahl
(Paul van Disveld
over kredietcrisis)

Fotografie / Illustraties
ANP, Martijn Barth, Rhonald
Blommesteijn (illustratie p.7),
Corbis, Rob Meulemans,
Thomas Schlijper (Huub
Oosterhuis), Van Beek Images

Vormgeving en druk:
Joh. Enschedé (vormgeving),
Fd-Reproductie DNB

Abonnementen:
Een abonnement op DNB Magazine
is gratis en uitsluitend schriftel-
ijk of per email aan te vragen.
Adreswijzigingen en opzeggingen
eveneens schriftelijk opgeven.

Abonnementenadministratie:
DNB Magazine
Antwoordnummer 2670
1000 PA Amsterdam
e aanvraagmagazine@dnb.nl

Artikelen uit DNB Magazine mogen
niet zonder toestemming van de
redactie worden overgenomen.

Ooit voer het cruiseschip tussen de havens van de Zwarte Zee, bracht passagiers naar exotische plaatsen in het Midden-Oosten en vormde het decor van Zuid-Amerikaanse salsafeesten. Tegenwoordig komt de 'Rochdale One' nergens meer. Het ligt afgemeerd aan het Amsterdamse IJ en wordt bewoond door bijna tweehonderd studenten. In 2009 moeten zij op zoek naar nieuwe woonruimte. Dan vertrekt het schip naar een nieuwe, nog onbekende bestemming. Fotograaf Martijn Barth bracht het drijvende studentenhuus in beeld.